

T. C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
MANİSA YÖRESİ TÜRK TARİHİ VE KÜLTÜRÜNÜ
ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ

**BİRİNCİ ULUSLARARASI MEVLÂNÂ, MESNEVÎ VE
MEVLEVÎHÂNELER SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ
(19-21 Aralık 2001- Manisa Mevlevîhânesi)**

Yayına Hazırlayan

Emrehan KÜEY

MANİSA 2002

BELGRAD MEVLEVÎHÂNESİ ŞEYHİ ‘ADNÎ RECEB DEDE VE NAHL-İ TECELLÎSİ

Zehra GÖRE *

İncelik ve zarafetin en güzel şekliyle anlam kazandığı Mevlevîlik Eski Türk Edebiyatı üzerinde diğer pek çok tarikattan daha fazla bir etkiye sahiptir. Mevlevîliğin neşv ü nema bulduğu ve birer edeb mektebi olan Mevlevîhanelerin manevi havasından pek çok şair feyz almış, kendini Mevlevîlik potasında eritmiştir. Şuara tezkirelerine baktığımızda Mevlevî olduğu söylenen şairlerin sayısının hiç de azımsanamayacak kadar olduğunu görmek mümkündür.

Abdülbaki Gölpınarlı “Mevlânâdan Sonra Mevlevîlik” isimli eserinde “Divan Edebiyatı içerisinde bir Mevlevî Edebiyatı ayırd edilebilir mi?” sorusunu araştırarak, cevaben Mevlevîlerin Divan Edebiyatının kurucuları olduğunu söylemekte ve Divan Edebiyatının kurulup gelişmesinde Mevlevîlerin büyük rolü olduğunu belirtmektedir. Ayrıca tasavvufun bu edebiyatın bir unsuru olmasını da Mevlevîlere bağlamaktadır. Bu itibarla Eski Türk Edebiyatı içerisinde bir Mevlevî Edebiyatından söz edebilmek için öncelikle Mevlevî olduğu söylenen sanatçıların, eserlerinin, Mevlevîlik etkisinde yazılmış metinlerin ortaya konması ve bunların ayrıcalıklı olarak ele alınması gereklidir. Zira yapılacak bu çalışmalar Eski Türk Edebiyatı açısından önem taşımaktadır.

Bir Mevlevî şeyhi, bir şâir ve aynı zamanda bir şârih olarak ‘Adnî Receb Dede kaynakların “önemli” diye nitelendirdiği bir isimdir. Hayatı hakkında çok fazla bilgi yoktur. Kaynaklardaki bilgiler birbirinin tekrarı niteliğinde olup en ayrıntılı bilgiyi Esrâr Dede’nin *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevlevîyye* adlı şuarâ tezkiresinde buluyoruz. Bütün bu kaynaklardan öğrendiğimize göre ‘Adnî Selânik mülhakından Siroz’da doğmuştur. Doğum tarihini bilemiyoruz. Babası zamanın âlimlerinden olup oğluna iyi bir tahsil temin etmiştir. Böylelikle ‘Adnî de ulemâ zümresine dahil olmuştur. Siroz Mevlevîhânesinin şeyhi olan

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü.

Ramazan Dede'ye bağlanmış, Esrâr Dede'nin tabiriyle "...kendileri nüfûs-ı kâbileden olmak hasebiyle..." Ramazan Dede vefat edince yerine posta oturmuştur. Burada bir müddet şeyhlik yaptıktan sonra Mevlânâ Türbesi'ni ziyaret etmek üzere Konya'ya gelmiştir. Mevlânâ Dergâhı'nda inzivâyâ çekilmiş, Mesnevî talim etmiştir.

Konya'da bulunduğu sırada birgün bazı ihvân ile "*Meram*" adlı mesire yerine gittiklerinde, Dîvânında tespit edemediğimiz şu kıtayı söylemiştir:

Şu âşık kim cemâl-i yâri her yerde şühûd eyler
İki nem-nâk çeşmin gülşen-i aşka dürûd eyler

Sülûkî seyr idenler râh-ı râst-ı âşıkân üzre
Merâma vâsıl olup 'Adnîyâ her dem sürûd eyler

Şâir burada "*Meram*" kelimesini tevriyeli kullanarak, bir anlamda Konya'ya yani âşıkların kâbesi Mevlânâ Dergâhına gelmekle merâmına vâsıl olduğunu ifade etmek ister.

Bu arada Belgrad Mevlevîhânesi yeniden inşa olunmuş ve Konya Âsitanesi'nden buraya bir şeyh istenmiştir. O tarihlerde Mevlânâ Dergâhı'nda post-nişinlik yapan Abdülhalim Çelebi bu görevi 'Adnî Receb Dede'ye tevcih etmiş ve onu Belgrad'a göndermiştir. Neşâtî ve Ağazade gibi zamanın önde gelen Mevlevî şâirleriyle sohbet etme fırsatı bulan 'Adnî H.1100 tarihinde şeyhlik yaptığı Belgrad'da "*kantara-i hayattan ubûr ile cennet-i Adne*" vâsıl olmuştur.

Kaynaklar bize 'Adnî Receb Dede'nin üç eserinden bahseder. Bunlardan birincisi müretteb bir Dîvândır. Sadettin Nüzhet Ergun "*Türk Şâirleri*" adlı eserinde 'Adnî 'nin Dîvânının kayıp olduğunu bildirmektedir. Ancak eser Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde bulunan yazmaları kataloglama çalışmalarında ortaya çıkarılmıştır. Üniversite yazmaları Nu:272'de kayıtlı olan 'Adnî Dîvânı, 110 varaktır.

Dîvânında yer alan şiirlerin hemen hemen tamamında Mevlevîlik neşvesini terennüm eden 'Adnî,

Ey hazret-i yegâne hudâvendigâr-ı Rûm

Yâd eylemek cenâbını ihsân olur bana

dediği Hz. Mevlânâ vafında 7 kasîde söylemiş, ona olan sevgi ve bağlılığını dile getirmiştir. Bu methiyelerde de daha çok Hz. Peygambere dair yazılan şiirlerde kullanılan “Na’t” tabirini kullanmıştır. Bununla birlikte,

Fıkh-ı ekber magz-ı Kur’ân’dur didün nâmun anun

Keşf-i Furkan itmede olmaz misâl-i Mesnevî

beytinde ifade ettiği üzere “Kur’ân’ın özü” olarak nitelendirdiği Mesnevî hakkında bir Na’t ve,

Makbûl-i Hudâ zübde-i hâsân-ı İlâhî

Fahrü’l-fukarâ eşref-i ashâb-ı tarîkat

dediği Mevlânâ’nın muhibbi Şems-i Tebrîzî’ye dair bir Na’t’i vardır. Ayrıca Mevlânâ Dergâhı’nın post-nişini Abdülhalim Çelebi’ye de üç Na’t yazmıştır. Dîvânında bunlardan başka 28 kasîde daha yer almaktadır. Bu kasîdelerin çoğu Hz. Peygambere övgüdür. Şâirin kasîdeleri arasında yer alan Şarâb-nâme ve Sakî-nâme manzûmeleri de ilgi çekici şiirlerdir. Dîvânda kasîdelerden başka 4 tahmis ve 310 gazel dışında başka bir nazım şekliyle yazılmış şiiri yoktur.

‘Adnî’nin ikinci eseri ise Şerh-i Kasâid-i ‘Urfî isminde bir risaledir. Bu eser, İranlı şâir ‘Urfî-i Şîrâzî’nin Dîvânında yer alan “*Tevhîd-i Bârî, Na’t-i Peygamberî ve Menkabet-i Alf*” hakkındaki kasîdelerinin şerhidir. Şâir risalesinin mukaddimesinde Mevlânâ’ Dergâhına giderken “*bir berg-i sebz*” götürmek dileğiyle bu şiirleri şerhettiğini ve Mevlânâ’ Dergâhının post-nişini Abdülhalim Çelebi’ye sunduğunu yazar. Eser tertip olarak kendisinden feyz aldığı Neşâfî Dede’nin *Şerh-i Ba’z-ı Kasâid-i ‘Urfî* eseriyle benzerlik gösterir.

‘Adnî de dahil olmak üzere okunduğu muhitlerde “Magz-ı Kur’ân” yani “Kur’ân’ın özü” olarak tavsîf edilen Mesnevîsinde Mevlânâ’ Kur’ân’ın hakikatlerini anlatmıştır, bizzat kendisi de eseri için şöyle der: “*Ben yaşadığım müddetçe Kur’ân’ın kölesiyim. Ben Muhammed yolunun toprağıyım. Benim sözümünden bundan başkasını kim naklederse ben ondan da sözlerinden de bîzârım.*” Diğer taraftan 15. yy.’ın büyük şâir ve mutasavvıfı Abdurrahman Câmî’nin “*O mânâ cihanının eşsiz padişâhının değerini ispatlamak için Mesnevi yeterlidir. O büyük varlığın vasfı ve üstünlüğü hakkında ben ne*

diyeyim, peygamber değil ama kitabı var.” sözleri Mesnevî'nin ne denli eşsiz bir eser olduğunu anlamak için yeterlidir.

Hak yolunda müridleri gerçeğe ulaştırmak gayesini taşıyan Mesnevî Farsça yazılmış olmasına rağmen Mevlânâ'nın Türk Edebiyatı'na tesiri de asıl bu eserle olmuştur. Diğer taraftan başta Mevlevî şâirler olmak üzere diğer pek çok şâir edebî ve manevî kişiliklerini bu eserle hem-hal kılmışlardır. Türk halkınca da anlaşılması için Türkçe'ye çevrilmesi gerekmiştir. Bu amaçla manzum ya da mensur pek çok şerhi hem Batı hem Doğu dillerinde yapılmıştır. Eserin ihtiva ettiği derin duygu, düşünce ve görüşler şerhleriyle ifade edilmiştir. Doğrudan bir etkilenmenin yanı sıra Türk tasavvuf edebiyatının fikren işlenmesinde bu çevirilerin, yapılan şerhlerin ve nazirelerin de etkisi önemli olmuştur. Böylelikle Mesnevî her yüzyılın canlı Türkçesine çevrilerek hep genç kalmıştır.

'Adnî Receb Dede'nin bahsedeceğimiz ve asıl üzerinde durmak istediğimiz üçüncü eseri olan *Nahl-i Tecellî* de yaşadığı yüzyılın Türkçesinin özelliklerini haiz manzum bir Mesnevî şerhidir. Bugüne kadar yapılan Mesnevî çeviri ve şerhlerini tespit eden bibliyografyalarda adı geçmeyen eser kanatimizce mahiyeti ortaya konulması gereken önemli bir eserdir.

74 varaktan meydana gelen Nahl-i Tecellî geleneğe uygun olarak "*Tevhîd*" ile başlar, ikinci bölüm "*Na't -i Resûl-i Ekrem*" başlığıyla Hz. Peygamberin övgüsüdür. Daha sonraki "*Sebeb-i Te'lif-i Kitâb*" bölümünde 'Adnî eserini niçin yazdığını ve adını neden Nahl-i Tecellî koyduğunu söyler. Buna göre; 'Adnî Receb Dede Mevlânâ'nın Dergâhında bulunduğu sırada Mesnevî tedrisi ile meşgulken, Mesnevî'nin ihtiva ettiği mananın derinliklerine inmek ve bunu Hak âşıklarına da tevcih etmek isteğiyle eseri şerh etmeye karar verir. Bu kararı hükmünce Mesnevî'nin "*Aşk*" kelimesinin geçtiği beyitleri toplayarak her birine Türkçe beşer beyt yazar, bu beyitlerdeki sözlerini ispat için de:

Aşk hakkında biraz söz söyledim

Penc Türki beyt ile vasf eyledim

İddâmın gösterüp isbâtını

Hüccet itdüm Mesnevî ebyâtını

diyerek Nahl-i Tecellî'yi nasıl vücuda getirdiğini ifade eder.

Eserin adının Nahl-i Tecellî olmasındaki ilhâm ise Hz. Mûsâ'nın tecellî mucizesidir. 'Adnî bu eserini Mesnevî'nin Tecellî Tûr'u olarak görmüştür. Şöyle ki:

Âlem-i aşkun bu nüsha bâgıdur
Bâg-ı sıdkun bir yeşil yapragıdur

Âşıkâna meclis olsun bâgımız
Yâdigâr olsun yeşil yapragımız

Buldı bu nazm-ı Süreyyâ-iltibâs
Tavr-ı Tûr-ı Mesnevîden çün esâs

İsmi Nahl-i Tecellî eyledüm
Ehl-i dîdârı tesellî eyledüm

Merhâbâ hoş-bahşîş-i Mevlâ budur
Habbezâ reşki dil-i Mûsâ budur

Sebeb-i Te'lif'ten sonra "*Münâcât*" yer almaktadır. 18 beytlik bu bölümde Allâh'a niyâzda bulunan Adnî eserini de şöyle tavsif eder:

Nâzır oldum çok nüsahterkîbine
Benzemez bu kimsenün tertîbine

Aşka dâirdür bu te'lîfim benim
Bir bîkr-tarz oldı tasnîfim benim

"Aşk" kelimesinin Mesnevî'de ilk defa geçtiği beyt eserin 10. beytidir. Adnî, Nahl-i Tecellî'de "*İbtidâ-i Ebyât*" başlığı altında eserin asıl metnine bu beytin şerhiyle başlar. Şerhini yaparken de önce beş beyitlik şerh beyitlerini sonra da şerh ettiği beyti yazmıştır. Şöyle ki;

Aşkdur âşıkları nâ-şâd iden
Aşkdan feryâd ider feryâd iden

Aşka benzer bir elem mi var
Aşkdan bir yanmaduk âdem mi var

Aşkdandır sîneler pür dâg-ı derd
Aşkdandır eşk-i germ ü âh-ı serd

Âteş-i kübrâ dirler aşkdur
Nâr-ı bî-pervâ ki dirler aşkdur

Cümle eşyâya bu âteşdür düşen
Hazret-i Monlâdur anı remz iden

Âteş-i işkest ki ender ney fütâd
Cûşîş-i işkest ki ender mey fütâd

Bu şerh beyitlerine bakarak diyebiliriz ki ‘Adnî şerhini yaparken serbest davranmış, birebir şerh yapmamıştır, Mevlânâ’nın beyitleri ona daha ziyâde ilham kaynağı olmuştur.

Şâir eserini tertip ederken Mevlânâ’nın Mesnevîsinde “*Aşk*” kelimesini ihtiva eden beyitleri rastgele seçmemiş her cildi ayrı ayrı ve beytleri yerlerindeki sırayla ele almıştır ve bir ciltten diğerine geçerken bunu ifade etmek için geçiş yerlerine birer gazel yazmıştır.

Ayrıca ‘Adnî Mesnevîden seçtiği beyitleri hangi hikâyelerden aldığını yaprakların kenarına not düşmüştür. Meselâ Mesnevî’nin I. cildinde yer alan “*Ava giden aslan, kurt ve filki*” hikâyesinden şu beyti seçmiş,

Güft çün der ‘ışk mâ geştî kerd

Her se râ gîr ü bustân u berd

(3110 Bunun üzerine aslan “Madem ki sen bizim aşkımıza kendini rehin ettin, üçü de senin olsun, üçünü de al git)

Beytinin şerhinin yanına “*Bir şîr, bir dîlki, bir kurd avcı şikâr aldılar, arslan kurda taksîm eyle didükde kurdun kendü nefesine taksîmin begenmeyüp helâk eyledükde dîlkiye emr itdi dîlki taksîme girmedükde cümlesin ana hîbe eyledi.*” notunu düşmüştür.

Nahl-i Tecellî’de Mesnevî’den toplam 340 beyt seçilmiştir ve eser yaklaşık 1100 beyt uzunluğundadır. Eserin giriş bölümlerinden de anladığımıza göre ‘Adnî Receb Dede kitabını Abdülhalim Çelebi zamanında yazmıştır. Abdülhalim Çelebi de Makâm-ı Mevlânâ’da 18. post-nişîn olup H:1077-M.1659’dan H.109-M.1672 tarihine kadar çelebilik yapmıştır.

Böylelikle bu bildiriyle adı ve mahiyeti daha önce tespit edilen çeviri ve şerh bibliyografyalarında yer almayan ve anladığımız kadarıyla önemli bir eser olan Nahl-i Tecellî’yi ve onun şâiri ‘Adnî Receb Dede’yi kısaca tanıtmaya çalıştık.

BİBLİYOGRAFYA

1. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâdan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 1953, s.446-453
2. Adnî Receb Dede, *Nahl-i Tecellî*, Mevlana Müzesi İhtisas Kütüphanesi, Nu:2094
3. Adnî Receb Dede, *Şerh-i Kasâid-i Urfî*, Mevlâna Müzesi İhtisas Kütüphanesi, Nu:2172
4. Ali Enverî, *Semahâne-i Edeb*, Âlem Mat., İstanbul, 1309, s.158-159
5. Faruk Kadri Timurtaş, “*Mevlânâ ve Mesnevi*”, Sanat-Edebiyat Dünyasından, (Haz.Mustafa Özkan), Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1997, s.275
6. Hasibe Mazıoğlu, “*Eski Türk Edebiyatı*”, Türk Ans., C.XXXII, Ankara, 1982, s.83
7. Hüseyin Ayan, “*Günümüzde Mevlânâ’nın Batıda Gördüğü İlgi ve Sebepleri*”, Mevlânâ Panellerinde Sunulan Bildiriler, Ayrı Basım, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, s.88
8. Mevlânâ, *Mesnevî*, Çev. Veled Çelebi İzbudak, M.E.B. Yayınevi, İstanbul, 1988
9. Muhammed Esrâr Dede, *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevlevîyye*, Mevlânâ Müzesi İhtisas Kütüphanesi, Nu:1502, yk.210-211
10. Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şâirleri*, Ülkü Bas., İstanbul, 1945, C.I, s.257

Zehra Göre